

Sextil Pușcariu – președintele Institutului român din Berlin: un subiect tabu?¹

Daniela Olărescu

Despre Sextil Pușcariu se știe că a fost unul dintre marii lingviști ai României, istoric literar, scriitor, director de publicații, organizator și rector al Universității din Cluj. Numeroase articole și cărți îl prezintă în ipostazele mai sus-menționate. Între 1940 și 1943, Pușcariu a condus Institutul român din Berlin, înființat chiar la propunerea sa, în august 1940. Despre activitatea sa în acești ani nu se găsește nimic în tot ceea ce s-a scris despre el până acum, nici măcar în dicționarele literaturii române din anul 2000 încoace² și de la care am fi sperat o prezentare obiectivă, lipsită de clișee și tabuizări. Fac excepție două articole. Primul a fost publicat de Magdalena Vulpe, nepoata lingvistului, sub titlul “Institutul român din Germania”, iar al doilea a apărut în urmă cu mai bine de 30 de ani în volumul colectiv *Siebenbürgen als Beispiel europäischen Kulturaustausches*, sub semnatura romanistului german Klaus Heitmann. Cele două articole se deosebesc radical unul de celălalt, prezentând activitatea lui Pușcariu la Berlin în mod diametral opus. În timp ce M. Vulpe încearcă să sublinieze rolul deosebit jucat de lingvist în promovarea culturii române în Germania mergând până la falsificarea adevărului istoric: “[...] data de 16.08.1940³ [n. n., data înființării Institutului] trebuie reținută, căci ea spulberă legenda că Institutul a fost o creație a guvernului legionar”⁴, Kl. Heitmann neagă meritele lui Pușcariu de promotor al culturii române, deoarece “*Das Institut, dem er vorstand, diente, ebenso wie sein Pendant, das von [...] Ernst Gamillscheg geleitete Deutsche Wissenschaftliche Institut in Bukarest [...], dem NS-Kulturimperialismus*”⁵, iar primul dintre scopurile declarate ale Institutului era “să pună la dispoziția colaboratorilor Institutului mijloacele necesare pentru studiul instituțiilor celui de al treilea Reich, susținându-le cheltuielile de deplasare și de

¹ Articolul de față valorifică material documentar din proiectul de cercetare *Deutsch-rumänische Wissenschafts- und Kulturbeziehungen in der Zeit des Nationalsozialismus. Kulturtransfer und Bildervermittlung* [Relații științifice și culturale germano-române în perioada național-socialismului. Transfer cultural și imagologic], finanțat de fundația germană Fritz Thyssen.

² Mircea Zăciu, Marian Papahagi, Aurel Sasu, *Dicționarul scriitorilor români*, III, București, 2001; Academia Română (ed.), *Dicționarul general al literaturii române*, V, București, 2006; Aurel Sasu, *Dicționarul biografic al literaturii române*, II, Pitești, 2006.

³ La acea dată, România era condusă de un guvern profascist, avându-l ca șef de cabinet pe industriașul Ion Gîruru, din componența căruia făcea parte și Horia Sima.

⁴ Magdalena Vulpe, *Institutul român din Germania*, publicat prima dată în 1999 și reluat în *Opera lingvistică*, II, Cluj-Napoca, 2006, p. 266.

⁵ Klaus Heitmann, *Sextil Pușcariu, Deutschland und die deutsche Wissenschaft*, în *Siebenbürgen als Beispiel europäischen Kulturaustausches* (ed. Paul Philipp), Köln, 1975, p. 140 (“Institutul pe care îl conduce servea, la fel ca omologul său, Institutul German de Știință din București, al cărui președinte era Gamillscheg, imperialismului cultural nazist”).

studiu la fața locului, și să le înlesnească altor persoane acest studiu.”⁶ Și într-un caz și în celălalt, ni se pare că analiza obiectivă a activității lui Pușcariu la Berlin eșuează fie din motive vădit emoționale⁷, fie din lipsa informațiilor de ordin arhivistic⁸.

Calificativul de legionar a fost zeci de ani la rând și continuă să fie până astăzi un stigmat. După cum arată toate documentele oficiale referitoare la Sextil Pușcariu și la Institutul din Berlin, dar și însemnările private ale lui D. C. Amzăr⁹, pe vremea aceea consilier de presă la Legația română din capitala Germaniei, și ale lui Maximilian Hacman, fost membru al Institutului, lingvistul era un legionar convins, ba chiar membru în Senatul legionar, după afirmațiile lui Alexandru Teodoreanu¹⁰, de asemenea membru al Institutului între 1940 și 1941. Încă din 1937, Consulatul german de la Cluj îl etichetează pe lingvist ca fiind “*stark rechtsstehend [...] Wegen dieser seiner prononcierten pol. Einstellung gelang es ihm vorbei bei den letzten Wahlen Univ. Rektor und als Vertreter der Universität Mitglied des Senats zu werden...*”¹¹ S. Pușcariu își declară el însuși atașamentul față de Legiune într-un memoriu adresat generalului Ion Antonescu în toamna lui 1940, atașament care merge până la susținerea financiară a acesteia: “[...] eu personal nu înțeleg să fiu plătit de cât în lunile petrecute în Germania, în care luni voi vărsa la ajutorul legionar leafa mea de profesor universitar. În lunile petrecute în țară am încasat și voi încasa numai 20.000 lei din leafa mea de profesor restul vărsându-l la ajutorul legionar.”¹² La Institut, unul dintre criteriile după care își alegea Pușcariu colaboratorii era apartenența la Mișcarea legionară. M. Hacman, profesor de drept la Universitatea din Cernăuți și secretar general al Institutului, povestește că pe data de 26 decembrie 1940 o întâlnește la Legația română din Berlin pe domnișoara Predescu care îi lasă o impresie foarte bună și care ar dori să țină cursurile de limba română organizate la Institut: “Îi promit acest ajutor, mă tem însă că nu voi avea noroc la Pușcariu, pentru că d-șoara Predescu, oricare ar fi calitățile ei, nu este legionară.”¹³

⁶ Vezi *Contractul pentru conducerea, organizarea și administrarea “Institutului Român din Germania”*, în ANIC, Ministerul Propagandei Naționale [în continuare, MPN], Contencios 224, p. 63.

⁷ Magdalena Vulpă a fost nu doar nepoata lui Sextil Pușcariu, ci și fiica lui Grigore Manoilescu, cunoscut publicist legionar, directorul organului de presă “Buna Vestire”, director al Institutului român din Germania în perioada în care Pușcariu era președintele acestuia și ministrul Propagandei în guvernul de la Viena al lui Horia Sima, format după 23 august 1944.

⁸ Este cazul lui Klaus Heitmann, care citează în articolul său, la capitolul rezultate pozitive ale perioadei berlineze a lui Pușcariu, doar două dintre operele publicate/editate de acesta: *Die rumänische Sprache. Ihr Wesen und ihre völkische Prägung* (1943) și antologia *Der Erholungszug. Heitere rumänische Erzählungen* (1944). În realitate au fost mult mai multe, după cum se va arăta în cele ce urmează.

⁹ Publicate sub titlul *Jurnal berlinez*, București, 2005.

¹⁰ Discuție avută cu Alexandru Teodoreanu în iunie 2009 la București. Alexandru Teodoreanu este singurul supraviețuitor dintre membrii Institutului din Berlin condus de Pușcariu.

¹¹ Scrisoarea din 5 mai 1937 a Consulatului german Cluj către Legația germană de la București, Bukarest 144, vol. VI, Arhiva politică a Ministerului de Externe german, Berlin (“pronunțat de orientare dreaptă [...]. Din cauza acestei orientări politice pronunțate n-a reușit la ultimele alegeri să devină rectorul Universității și nici membru al Senatului universitar...”

¹² ANIC, MPN, Contencios 224, p. 1.

¹³ Hacman, *Jurnal*, în DJAN Iași, Colecția Manuscrise 1815, p. 9 [în continuare, Hacman, *Jurnal*].

Dintre colaboratorii lingvistului mai făceau parte: Grigore Manolescu, propriul ginere, având funcția de director al Institutului; Constantin Noica, referent pe probleme de literatură; inginerul E. Bodea, care asigura legătura cu industria germană și cu școala politehnică; Gheorghe Vinulescu, istoric, care se ocupa de corespondență și relaționa cu partidul Național-Socialist, cu societățile sportive; deja menționatul Alexandru Teodoreanu, care răspundea de partea de drept și economie politică. Exista și o bibliotecară germană, domnișoara Falk, care avea grijă de cele circa 5.000 de volume – câte erau în 1940 –, reprezentând cărți aparținând bibliotecii personale a lui Pușcariu, ca și cărți cumpărate din țară. De lecțiile de limba română pentru germani răspundea Suzana Dimitriu, studentă legionară, iar ca traducătoare și dactilografă fusese angajată o nemțoaică originară din Basarabia.

După 1941, componența personalului suferă unele modificări. Locul lui M. Hacman, care fusese responsabil de îndrumarea și controlul studenților români și de relația cu universitățile și academiile germane, este luat de George V. Cârsteanu, iar cel al lui Alexandru Teodoreanu, plecat pe front, de Octavian Ștefăneanu-Ioniță, asistentul lui Hacman la Universitatea din Cernăuți. Constantin Noica revine la București și va mai fi de găsit la Institut doar ocazional în perioada următoare. Pușcariu se arată nu doar inflexibil în alegerea personalului după criteriul politic, ci devine chiar părtinitor atunci când la adresa Legiunii se fac remarci jignitoare. Un exemplu de acest fel îl furnizează tot M. Hacman în jurnalul său: Pușcariu, supărat pe Emanuel Demetru Paulian, care după evenimentele din 21-23 ianuarie i-a considerat pe legionari ca fiind hoți și bandiți care ar trebui împușcați, notează în raportul scris pentru Ministerul Propagandei din aprilie 1941 că prelegerea ținută de medicul de la Universitatea din București a fost mediocră și că acesta a dorit, prin venirea sa în Germania, să își facă numai reclamă personală și nu să servească propagandei românești, amintind și de scrisoarea trimisă de acesta lui personal, în care era rugat să îi procure o distincție onorifică de tipul *doctor honoris causa* la Viena sau la Berlin. Nu la fel procedează cu istoricul Ioan Lupaș, care pe 3 aprilie 1941 ținuse la Institut o conferință tot mediocră, ba mai mult, exact tema conferinței sale formase subiectul unui articol deja publicat cu ceva timp în urmă de către profesorul german Hans Uebersberger¹⁴. La conturarea unei imagini și mai complexe a activității lui Pușcariu la Berlin și a orientării sale politice ar fi servit jurnalul său, pe care Magdalena Vulpe îl citează în articolul referitor la Institut, autoarea nefolosind însă în creionarea activității bunicului său decât pasaje din jurnal și niciun fel de altă sursă documentară. Acest jurnal a dispărut fără urmă după moartea sa. Tocmai pentru că Magdalenei Vulpe i se datorează publicarea celorlalte memorii ale lui S. Pușcariu, *Brașovul de altădată* și *Călare pe două veacuri*, ne întrebăm de ce nu a fost interesată să dea tiparului și ultimul jurnal al lui Pușcariu, ba mai mult: de ce acesta nu se află nici la Institutul de lingvistică din Cluj, fost Muzeul Limbii Române, fondat chiar de lingvist, nici la domiciliul domniei sale? Surprinzătoare este, de asemenea, atitudinea celor de la Cluj, care, ca păstrători ai corespondenței lui S. Pușcariu, se mulțumesc să spună că cele mai importante scrisori legate de Institutul din Berlin au fost luate de Magdalena Vulpe, dornică ea însăși să prelucreze această

¹⁴ *Ibidem*, p. 73-79.

temă, și nu au mai fost returnate. După informațiile parvenite însă de la Alexandru Vulpe, în casa acestuia nu se mai află niciun fel de scrisori primite sau redactate de Pușcariu. Un mare mister, așadar, care ne face să credem că s-a urmărit cu bună știință tănuirea acestui capitol din viața lingvistului, dat fiind că, după cum rezultă din câteva scrisori păstrate încă la Institutul de lingvistică din Cluj, dar mai ales din articole publicate de Pușcariu în reviste germane și chiar în “Viața”, acesta se arată “apropiat”¹⁵ de personalități naziste și are cuvinte măgulitoare la adresa regimului hitlerist, calificându-l drept “*einen neuen Abschnitt der Weltgeschichte*”¹⁶ sau drept “o lume nouă, o nouă eră în viața de stat a Germaniei”¹⁷. Nu este un secret că la Institutul din Berlin erau invitate la recepții și personalități naziste. Hacman notează în jurnalul său că pe data de 13 ianuarie 1941, ziua morții lui Ion Moța și Vasile Marin, două dintre căpeteniile legionare, Grigore Manolescu a organizat la Institut o serbare legionară comemorativă la care au luat parte și delegați național-socialiști germani și la care Pușcariu a ținut un mic discurs de deschidere¹⁸.

Și totuși, dincolo de crezul lui politic, lingvistul s-a mobilizat pentru cunoașterea României și a culturii sale în Germania, căutând în acest fel să contrabalanseze propaganda maghiară defavorabilă țării sale¹⁹. Institutul din Berlin, spre deosebire de Școlile române de la Paris și Roma, se dorea un institut de propagandă, motiv pentru care fusese pus în subordinea Ministerului Propagandei Naționale. Problema propagandei românești în străinătate îl preocupase pe Sextil Pușcariu ani la rând. În articolul din 1931, *Propaganda noastră în străinătate*²⁰, el le reproșează românilor că – spre deosebire de popoarele vecine – nu depun destule eforturi pentru a se face cunoscuți în străinătate. Articolul se încheie cu: “Avem nevoie să susținem o propagandă și mai activă [...] pentru a câștiga încrederea și interesul opiniei publice și a contrabalansa astfel propaganda tendențioasă a dușmanilor noștri...” Pe data de 31 august 1940, după ce află de deciziile Dictatului de la Viena, Pușcariu notează în jurnalul său – conform Magdalenei Vulpe: “Tocmai de aceea e atât de necesară, cu atât mai necesară întemeierea Institutului românesc,

¹⁵ Vezi scrisoarea din 24 august 1940 primită de S. Pușcariu de la un om de afaceri german, membru al partidului național-socialist, aflată la Institutul de lingvistică Cluj. În scrisoarea din 7 martie 1942, Franz-Otto Wrede, șeful presei externe din cadrul Serviciului de presă al Partidului Național-Socialist, îl felicită pe Pușcariu pentru acordarea distincției “Acvila germană” și își exprimă speranța ca acesta va contribui și pe viitor la apropierea dintre Germania și România. Mai mult, în articolul *Figuri de trădători! Sextil Pușcariu, “România liberă”*, 4 octombrie 1944, p. 3 se spune că “Un timp el a fost salariat oficial al guvernului nazist, care îl întrebuința ca un mijloc de presiune asupra lui Antonescu”.

¹⁶ Sextil Pușcariu, *Das Rumänische Institut in Deutschland*, “Deutsche Kultur im Leben der Völker”, 16 (1941), 1, p. 95-98 (95) (“un nou capitol în istoria mondială”).

¹⁷ *Cu domnul profesor Sextil Pușcariu despre Institutul român din Berlin* (interviu realizat de Doina Petean), “Viața”, 29 noiembrie 1942, p. 2.

¹⁸ Hacman, *Jurnal*, p. 28.

¹⁹ Nu trebuie uitat faptul că acest Institut s-a înființat în august 1940, după anexarea Basarabiei și a Bucovinei de către sovietici și cu puțin înaintea Dictatului de la Viena. S. Pușcariu venea din Ardeal, fusese profesor la Universitatea din Cernăuți și militase pentru constituirea României Mari.

²⁰ “Drumul nou”, 1931, cf. Gabriel Vasiliu, *Sextil Pușcariu: director de publicații*, Cluj-Napoca, 2004, p. 297.

căruia va trebui să ne dăruim cu totul.”²¹

Cu această intenție el a închiriat în Cartierul de Vest al Berlinului o clădire cu 26 de camere care a devenit sediul Institutului. Nu numai aspectul exterior al clădirii trebuia să impresioneze, ci și interiorul, pentru care Pușcariu a comandat mobilă de cea mai bună calitate²², după cum se poate constata din fotografiile reprezentând Institutul. Aici se organizau mari recepții la care luau parte politicieni și personalități culturale. Așa de exemplu, ministrul german al Educației, Bernhard Rust, care pe data de 15 iulie 1942²³ s-a aflat într-o vizită la Institut care a durat mai bine de șase ore. Cu această ocazie, Pușcariu a ținut o conferință despre continuitatea românilor în spațiul danubian și în special în Transilvania. După conferință a avut loc o șezătoare românească. Vizita s-a dovedit a fi un mare succes terminându-se cu “declarațiuni excepțional de cordiale la adresa României”²⁴. Printre invitații lui Pușcariu s-a numărat și Erich Kloss, scriitor și autor de manuale școlare, după cum reiese din scrisoarea acestuia datată la 31 mai 1942²⁵. Dintr-o scrisoare ulterioară²⁶ rezultă că acesta părea câștigat pentru propaganda românească, întrucât relatează despre cărți și prospecte, pe care le-ar fi citit și analizat și în urma cărora s-ar fi convins că pentru România Carpații nu reprezintă un zid despărțitor și că această țară joacă un rol important în Balcani. În plus, el intenționa să scrie două cărți pentru tineret: una despre urșii din Carpați, iar cealaltă despre viața păsărilor din Deltă. Și într-adevăr, prima dintre cărțile plănuite a văzut lumina tiparului, chiar dacă având o întârziere de câțiva ani decât s-ar fi putut anticipa²⁷. În centrul recepțiilor date la Institut se afla de fiecare dată elementul românesc, după cum reiese și din scrisoarea lui Dr. O. Neese²⁸, șeful filialei din Berlin a firmei *Carl Zeiss Jena*, care îi mulțumește lui Pușcariu pentru invitația la Institut și pentru informațiile despre minunatele covoare românești.

Tot pentru cunoașterea țării sale în Germania, S. Pușcariu a purtat o corespondență regulată cu importanți oameni de cultură germani. Numeroasele scrisori de la John Meier, fondatorul arhivei germane și elvețiene de cântece populare, căruia îi trimitea des culegeri de cântece populare românești și de la care a primit *Bibliografia etnografică* pe 1935/1936 în care este citată multă literatură română²⁹, corespondența cu dirijorul Clemens Kraus³⁰ pentru punerea în scenă a

²¹ S. Pușcariu, *Institutul român din Germania*, în idem, *Opera lingvistică*, II, Cluj-Napoca, 2006, p. 267.

²² Vezi scrisoarea din 24 august 1940 primită de Pușcariu de la un om de afaceri german, la Institutul de lingvistică Cluj.

²³ ANIC, MPN. Presă externă, ds. 1149, scrisoare a Ministerului Afacerilor Străine către Ministerul Propagandei Naționale din 20 iulie 1942.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ Arhiva politică a Ministerului de Externe german, Berlin, R 27923, scrisoare adresată lui Vinulescu.

²⁶ *Ibidem*, scrisoare din 6 iulie 1942 adresată lui Vinulescu.

²⁷ Este vorba despre *Karpatenbären. Tierschicksale aus den rumänischen Südkarpaten*, Reinbeck bei Hamburg, 1947.

²⁸ Arhiva politică a Ministerului de Externe german, Berlin, R 27923, scrisoare din 26 februarie 1942.

²⁹ *Ibidem*, scrisoare din 30 iulie 1942 adresată de Pușcariu lui John Meier.

Năpastei de Sabin Drăgoi, cu directorul Teatrului orășenesc Elbing, unde, cu ocazia zilelor culturale ale acestui oraș s-au prezentat piesa lui George Ciprian *Omul cu mărtoaga* și opera *Năpasta* și unde Vinulescu a ținut o conferință despre România³¹ demonstrează eforturile depuse de Pușcariu în domeniul propagandei culturale. Omului de teatru din Elbing lingvistul îi cere părerea în privința dramei lui Lucian Blaga, *Meșterul Manole*³², ca și a traducerii piesei lui Tudor Mușatescu *Visul unei nopți de iarnă*³³. Pușcariu a încercat să intermedieze în Germania și alte piese de teatru, așa cum rezultă dintr-o scrisoare a lui Walter Falk adresată lui Manolescu, directorului Institutului, în care se vorbește despre un interes serios pentru *Ion* de Liviu Rebreanu, *Titanic-Vals* de Mușatescu și o povestire de Vasile Voiculescu³⁴.

Datorită relațiilor pe care le avea lingvistul în Germania, au putut apărea numeroase articole pe teme românești în presa de specialitate³⁵. Se știe probabil că nici pe vremea aceea România nu avea un renume prea bun în Germania. După cum scrie consulul român de la Köln în 1940 ministrului de externe Mihail Sturdza, "România reprezintă pentru marea majoritate a populației germane o țară mică undeva în Balcani care trebuie să livreze Germaniei petrol și pâine. Astăzi a dat înapoi vecinilor ce a furat în 1918 ... Locuitorii sunt țigani sau în cel mai bun caz balcanezi, iar obiceiurile lor sunt foarte primitive."³⁶ În articolele sale publicate în Germania, Pușcariu s-a străduit să opună acestei imagini o alta, în stare să trezească interesul germanilor. Așa de exemplu, în articolul *Das Rumänische Institut in Deutschland*, el descrie poporul român după cum urmează: "*Eine schwungvolle Phantasie gepaart mit einer ausgeprägten Vorliebe für Harmonie, das Gefallen an Farbenpracht und Anmut der Bewegungen, die Freude am Leben und ein weises Versöhnen mit dem Todesgedanken [...] In den Adern der Rumänen fließt das Blut einer der ältesten indogermanischen Stämme unseres Erdteiles, das mit römischem Blut gemischt die rassische Grundlage eines neuen Volkes gab.*"³⁷ Aici se poate cu

³⁰ *Ibidem*, scrisoarea lui Pușcariu din 14 decembrie 1941 către Clemens Kraus.

³¹ ANIC, MPN. Propagandă, ds. 2529, raportul lui Vinulescu din 10 decembrie 1942.

³² Arhiva politică a Ministerului de Externe german, Berlin, R 27923, scrisoarea lui Walter Falk din 2 martie 1942 către Manolescu.

³³ *Ibidem*, R 27921, scrisoarea lui Walter Falk din 27 aprilie 1942 către Pușcariu.

³⁴ *Ibidem*, R 27923, scrisoare din 24 ianuarie 1942.

³⁵ În iunie 1941, a apărut articolul *Die Rumänen auf dem Balkan* de Sextil Pușcariu în "Berliner Monatshefte". Pe 1 iulie 1941, "Sozialpolitische Weltrundschau" a publicat raportul lui Maximilian Hacman despre noua lege a muncii din România. La 2 august 1941 a apărut articolul *Wiedergewonnenes Land* de Petre Ercuța în "Südost-Echo" și în aceeași lună, în "Europäische Revue", articolul *Das rumänische Volk und der Bolschewismus* de Manolescu. O lună mai târziu, au fost publicate și următoarele articole: Mihai Antonescu, *Marschall Antonescu*, "Berliner Monatshefte", Sextil Pușcariu, *Die Romanen im Donaauraum*, "Forschungen und Fortschritte" și *Das Rumänische Institut in Deutschland*, "Diplomatisches Bulletin" (cf. ANIC, MPN. Studii și documentare, ds. 114).

³⁶ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe București, Fond Germania, 1933-1942, vol. 131, Relații culturale, Raport din 5 decembrie 1940.

³⁷ *Das Rumänische Institut in Deutschland*, p. 97 ("O fantezie plină de elan îmbinată cu un simț extraordinar pentru armonie, plăcerea culorilor și eleganța mișcărilor, bucuria de viață și o împăcare înțeleaptă cu gândul morții [...] În venele românilor curge sângele unuia dintre cele mai vechi triburi indogermanice ale continentului nostru, care, amestecat cu sângele roman a oferit

ușurință remarca faptul că ultima propoziție corespunde doctrinei naziste despre rasa ariană. În articolul *Bessarabien*, Pușcariu vorbește, referindu-se la poporul său. despre „*Schönheit und Intelligenz [...], natürlichen Takt, tiefe Menschlichkeit, stete Hilfsbereitschaft und Verständnis für die Ansichten anderer...*”³⁸ În cartea sa, *Limba română* enumeră ca atribute tipic românești: „bunătatea și omenia, [...] frumusețea fizică și morală, [...] aplecările noastre artistice, [...] limba armonioasă, [...] inteligența noastră scilicitoare...”³⁹ Articolele și cărțile din această perioadă erau destinate propagandei. Chiar și versiunea germană a cărții *Limba română* (*Die rumänische Sprache*⁴⁰) era gândită ca material de propagandă, așa cum reiese din scrisoarea ministrului de atunci al Propagandei, Constantin C. Giurescu⁴¹. Se dorea un studiu despre limba română în traducere germană care să fie accesibil atât lingviștilor, cât și marelui public. Ele intenționau să arate germanilor că românii sunt un popor arian și că România, prin jertfele pe care le aduce ca aliată a Germaniei în război, este îndreptățită să dobândească înapoi teritoriile pierdute. În *Bessarabien*, românii și rușii sunt prezentați antitetic. În timp ce pentru primii teritoriul dintre Prut și Nistru înseamnă o linie de apărare, pentru ceilalți nu reprezintă decât un punct de pornire pentru un atac în inima Europei⁴². Rușii sunt comuniști, în timp ce românii încă din 1918 au luptat contra comunismului cu succes, reușind să alunge armata lui Béla Kun și în acest fel să stopeze pericolul comunist.

Pentru Pușcariu, țărănul era un simbol al românității: „*Das wahre Rumänien [...] ist auf dem Lande zu finden.*”⁴³ De aceea, popularizarea literaturii române despre țărani, în special a scriitorilor sămănătoriști, a fost o constantă a preocupărilor sale, el însuși fiind un teoretician al sămănătorismului. Lui i se datorează apariția în Germania a antologiilor: *Ewiger Acker*⁴⁴, *Die Weintraube. Rumänische Erzählungen*⁴⁵, *Der Erholungszug*⁴⁶, *Rumänische Märchen*⁴⁷, *Herzschlag der Erde: rumänische Lyrik der Gegenwart*⁴⁸ și a romanului lui Victor Ion Popa *Veler, Velerim...*⁴⁹. S. Pușcariu a reușit să introducă la editura Harrassowitz din Leipzig colecția „*Rumänische Bibliothek*”, în care au apărut mai multe dintre cărțile editate de el. În domeniul istoriei literaturii a luat inițiativa de a publica *Istoria literaturii române* a lui Basil Munteanu⁵⁰.

fundamentul rasial al unui popor nou”.

³⁸ În „*Berliner Monatshefte*”, august 1941, p. 528 („Frumusețe și inteligență [...], tact natural, omenie profundă, solitudine continuă și înțelegere pentru opiniile celorlalți”).

³⁹ S. Pușcariu, *Limba română*, I, București, 1976 [1940], p. 419.

⁴⁰ Cartea a fost publicată în 1943, la Leipzig.

⁴¹ ANIC, MPN. Propagandă, ds. 2837, scrisoare din 29 mai 1941 adresată lui Pușcariu.

⁴² S. Pușcariu, *Bessarabien*, „*Berliner Monatshefte*”, august 1941, p. 530.

⁴³ Sextil Pușcariu, *Adevărata Românie este la țară*, în idem, *Das Rumänische Institut in Deutschland*, „*Deutsche Kultur im Leben der Völker*”, 16 (1941), 1, p. 98.

⁴⁴ Leipzig, 1942.

⁴⁵ Viena, 1943.

⁴⁶ Viena, 1944.

⁴⁷ Alexandru Dima, *Rumänische Märchen*, Leipzig, 1944.

⁴⁸ Leipzig, 1942.

⁴⁹ Bayreuth, 1943.

⁵⁰ Viena, 1943.

Din dorința de a-i face cunoscuți pe oamenii simpli ai țării sale, a cerut de la Cernăuți imagini cu peisaje și țărani din Bucovina, pe de o parte ca material de propagandă în Germania și pe de altă parte ca material de studiu pentru profesorul Herbert Mayer de la Universitatea din Poznan care voia să scrie o lucrare despre Bucovina⁵¹.

Pușcariu a dorit să facă cunoscută în Germania și arta românească. În raportul din 4 februarie 1943⁵² relatează despre editura Kupferberg care își manifestase intenția de a publica arta românească. El indică doi posibili autori pentru acest proiect: George Oprescu, cunoscut prin a sa *Arta în România*, și C. Petranu, autorul *Artei în Transilvania*“. În V. Vătășanu din Roma vede persoana potrivită pentru realizarea unui proiect despre arta veche românească până în secolul al XVI-lea. Se pare însă ca acest proiect nu s-a putut materializa.

La scurt timp după înființarea Institutului de la Berlin, Sextil Pușcariu se interesează la Ministerul Educației Naționale din Germania⁵³ asupra posibilității ca din semestrul de vară 1941 să se înființeze sau să se reocupe lectoratele de limba română de la Berlin, Leipzig, Viena, München, Frankfurt, Marburg, Köln, Praga și Breslau⁵⁴.

Toate aceste demersuri culturale ale lui Pușcariu în calitatea sa de președinte al Institutului român din Berlin denotă un mare angajament în promovarea culturii române în Germania și prin aceasta și a României. Pentru aceasta i s-a acordat de către statul german prin Adolf Hitler ordinul “Acvilei germane”⁵⁵.

La București, Pușcariu nu este însă la fel de bine văzut. Conflictele cu oficialitățile române apar la scurt timp după înființarea institutului. Pe data de 11 octombrie 1940, ministrul Educației Naționale cere revizuirea urgentă a unora dintre clauzele contractului încheiat cu S. Pușcariu. Se dorea în mod special ca acesta să nu mai aibă mână liberă în alegerea personalului⁵⁶. Funcționarii din ministerele de la București nu agreau ideea ca membrii Institutului să nu fie numiți de forurile românești (era de altfel o premieră ca cineva să aibă dreptul să își aleagă singur colaboratorii). Și M. Hacman relatează în jurnalul său că Vladimir Dumitriu, secretar general în Ministerul Cultelor, își arătase surprinderea față de această situație de la Institut, calificând puterile lui Pușcariu drept “dictatoriale”⁵⁷. Mareșalul Antonescu decide însă pe 23 decembrie 1940 ca Pușcariu să își păstreze acest drept.

În februarie 1941 încep însă problemele financiare. O lună mai târziu, Mihai Antonescu, vicepreședinte al Consiliului de Miniștri, solicită o anchetă la Institut,

⁵¹ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, București, Fond Germania 1942-1944, vol. 132, Relații culturale, scrisoare din 17 aprilie 1942 către Ilie Vișan.

⁵² ANIC, MPN. Propagandă, ds. 2835, raport adresat lui Păclișanu.

⁵³ Arhiva politică a Ministerului de Externe german, Berlin, R 27923, scrisoare din 31 decembrie 1940 către Prof. Dr. Harmjanz.

⁵⁴ Aceasta se va întâmpla abia în urma acordului cultural dintre Germania și România din 1942.

⁵⁵ Această distincție poate și trebuie văzută ca replică la distincțiile primite din partea guvernului român de Ernst Gamillscheg, președintele Institutului german de știință din București.

⁵⁶ Vezi ANIC, MPN. Studii și documentare, ds. 114, adresa confidențială semnată de Traian Brăileanu.

⁵⁷ Hacman, *Jurnal*, p. 178.

informat fiind că sume mari de bani sunt cheltuite iresponsabil. Rezoluția din 29 septembrie 1942 vorbește despre “lucruri neclare” făcute pentru căpătuirea unor persoane (se are în vedere familia Pușcariu). Nemulțumirea cea mai mare a celor de la București este legată de Grigore Manoilescu, numit director al Institutului, dar nici Pușcariu nu este cruțat de critici, considerându-se că folosește fondurile Institutului în scop personal. În urma acestei rezoluții, el va pierde postul de rector al Universității Cluj-Sibiu. I se mai reproșează că, după îndepărtarea legionarilor de la putere, ar fi făcut luni de zile campanie împotriva generalului Antonescu⁵⁸. Documentele oficiale pot fi comparate în acest punct cu jurnalul lui M. Hacman. Acesta notează, pe data de 6 iunie 1941, că Pușcariu s-a întors de la București neliniștit de discuțiile avute cu generalul Antonescu și cu alte oficialități, că a așteptat zile întregi să fie primit în audiență de Mihai Antonescu și că impresia lui era că fusese “lucrat în privința Institutului de Crainic, iar la rectorat de Hațieganu”⁵⁹, care fusese numit în locul lui. De la profesorul G. N. Leon, invitat la Universitatea din Berlin să țină o conferință, Hacman află că Pușcariu este într-adevăr discreditat la generalul Antonescu. Chiar și documentele oficiale confirmă acest fapt. Pe marginea răportului lui Pușcariu despre activitatea Institutului până la 31 martie 1941, avem următoarele observații, nu știm din păcate cui aparțin: “În urma cercetărilor făcute și după examinarea gestiunii financiare, s-a constatat că toate informațiile defavorabile conducerii institutului primite pe cale particulară, sunt pure neadevăruri. Dl. Sextil Pușcariu va continua să conducă institutul în felul cum l-a condus până acum, având deplină libertate în alegerea colaboratorilor și întrebuințarea sumelor [...] Numele bun pe care și l-a câștigat Institutul trebuie să și-l mențină...”⁶⁰ Se dorea în mod cert rezilierea contractului cu Pușcariu, deși activitatea Institutului nu oferea niciun indiciu în acest sens. Iată ce citim în raportul lui Radu Teodorescu adresat lui Mihai Antonescu și având numărul de înregistrare 6291/941: “[...] contractul nu poate să fie reziliat pentru că el este încheiat în baza tuturor formelor legale [...] Faptul că Pușcariu a angajat printre colaboratorii săi și pe Grigore Manoilescu nu poate duce prin el însuși la nici o consecință, atâta timp cât nu se poate dovedi că Grigore Manoilescu e un sinecurist sau că activitatea Institutului e în deficit tocmai din cauza prezenței sale acolo. O indelicatețe, dacă există, [...] nu poate să fie confundată cu o abatere gravă de la obligațiunile contractuale. Prin simpla impresie, Serviciul Contencios găsește, atât cât s-a putut documenta din toate actele dosarului, că activitatea Institutului Român din Berlin nu lasă nimic de dorit.”⁶¹ Manoilescu scrisese în toamna lui 1940, în calitatea lui de director al oficiosului legionar “Buna Vestire”, un articol intitulat *Cu mânuși*, în care cerea pedepsirea tuturor vinovaților din vechiul regim, indiferent de poziția pe care au avut-o sau o au în stat, făcând aluzie la regimul prea tolerant al generalului Antonescu. Articolul provocase nemulțumirea generalului care ordonase suspendarea pentru câteva zile a ziarului și

⁵⁸ ANIC, Președinția Consiliului de Miniștri, 128/1942, raportul din 20 ianuarie 1942.

⁵⁹ Hacman, *Jurnal*, p. 111.

⁶⁰ ANIC, MPN. Contabilitate, ds. 207.

⁶¹ *Ibidem*, MPN. Contencios, ds. 63, p. 44.

trimiterea autorului în justiție⁶². Manoilescu, aflat la Berlin, își dă demisia printr-o telegramă adresată lui Horia Sima. În fața instanței nu a mai fost însă chemat, cel puțin aceasta este versiunea pe care o putem citi în jurnalul lui Hacman. Pe de altă parte, Antonescu îi confirmase lui Pușcariu în decembrie 1940 – așadar la circa două luni după incidentul cu Manoilescu – posibilitatea de a-și alege singur colaboratorii. Pare puțin plauzibil ca Manoilescu să fie adevăratul motiv pentru care se urmărea rezilierea contractului lui Pușcariu, ba mai mult chiar desființarea Institutului⁶³. Din câte scrie Hacman, lingvistul își exprima adeseori nemulțumirea față de guvernul Antonescu și încrederea că legionarii se vor întoarce la putere și vor guverna fără Antonescu⁶⁴. Cert este că pe anul financiar 1941-1942, deși se aprobase pentru Institut suma de 15.000 000 lei, Ministerul Propagandei a plătit numai 5.254 000 lei, iar în anul financiar 1942-1943 din totalul de 15.000 000 lei Institutul a primit doar 7.502 000 lei. În 1943 nu s-a mai plătit Institutului niciun ban, deși acesta figura în bugetul Ministerului Propagandei la articolul 49 de subvenții cu suma de 10.000 000 lei⁶⁵. Ne întrebăm dacă doar motivul că Pușcariu era legionar putea determina din partea celor de la București asemenea obstrucționări. Mult mai plauzibil pare că lingvistul se implicase în anumite jocuri politice periculoase, dacă se pusese problema desființării Institutului și nu doar înlocuirea lui din funcție. Suspendarea fondurilor se conturează mai degrabă ca un șantaj menit să îl determine pe Pușcariu să plece de “bunăvoie” de la Berlin. Și totuși, Institutul continuă să funcționeze organizând mai departe conferințe despre România. Magdalena Vulpe spune în articolul ei că, după 1941, Pușcariu a finanțat activitatea Institutului plătindu-și și colaboratorii din leafa de profesor la Universitatea din Berlin. Ni se pare extrem de improbabil ca doar acești bani să fi putut acoperi cheltuieli atât de mari. Lingvistul trebuie să fi avut și o altă sursă. În 1944, când va da în judecată Ministerul Propagandei, el va cere ca despăgubire 5.000 000 lei⁶⁶, considerând că prin suma respectivă, “liberă de orice taxe și impozite [...] se acoperă toate cheltuielile ce cădeau în sarcina sumelor datorate subsemnatului”⁶⁷ până la data de 1 iunie 1943.

Revenind la titlul acestui articol, considerăm că activitatea de trei ani a lui Sextil Pușcariu la Institutul din Berlin trebuie menționată în toate lucrările care se ocupă de biografia lingvistului ca un capitol din viața sa așa cum se menționează de pildă că Pușcariu a fost directorul Muzeului limbii române cu tot ce rezultă din aceasta: *Atlasul lingvistic român*, editarea revistei “Dacoromania” etc. La fel ca în cazul Muzeului limbii române, Pușcariu, în calitate de președinte al Institutului din

⁶² Vezi Hacman, *Jurnal*, p. 179, unde se relatează despre eveniment.

⁶³ Vezi Arhiva Ministerului Afacerilor Externe București, Fond Germania, 1933-1942, vol. 131, Relații culturale, telegrama lui Bossy din 16 aprilie 1941 către ministrul de externe Cretzianu, și ANIC, MPN. Propagandă, ds. 2806, raportul lui Alexandru Hodoș din 31 martie 1942.

⁶⁴ Hacman, *Jurnal*. De exemplu, la p. 108 sau la p. 130, unde Pușcariu îi spune lui Hacman “strict confidențial după informațiile precise pe care le are, chiar în scurtă vreme Ribbentrop va face loc lui Himmler [...] Și cum Himmler este un mare protector al Legionarilor, el imediat i-i va pune pe aceștia la guvern, după ce bineînțeles îl va fi înălțurat pe Generalul Antonescu”.

⁶⁵ ANIC, MPN. Contabilitate, ds. 240, p. 63, referatul direcției Contabilității.

⁶⁶ Suma maximă care se plătea în cazul în care Ministerul Propagandei Naționale pierdea procesele.

⁶⁷ Vezi ANIC, MPN. Contencios, ds. 224, p. 26.

Berlin, a desfășurat o activitate culturală deloc de neglijat. Să amintim doar antologiile de literatură română editate de el în cei trei ani și ar fi, credem, suficient pentru ca funcția ocupată de el la Berlin să își aibă locul convenit alături de celelalte despre care pomenesc toate biografiile de până acum. Faptul că această activitate culturală a fost însoțită și de una politică nu trebuie, de asemenea, omis din lucrările de specialitate. Știm cu toții astăzi, de pildă, că Mircea Eliade sau Emil Cioran au fost legionari. De ce am așteptat să se ocupe întâi străinii de apartenența lor la Mișcarea legionară pentru a începe și noi să discutăm cu cărțile pe față despre această temă? Iresponsabilă este atitudinea celor care, deși cercetători, distrug sau tăinuiesc materiale biografice cu speranța falsă că adevărul nu va ieși niciodată la lumină și că în felul acesta imaginea lui Pușcariu – în acest caz – va rămâne nepătată. Ne-am specializat în România să manipulăm adevărul, să prezentăm documentele trunchiat, numai din perspectiva care ne convine. Sunt țări europene – și Germania ni se pare exemplul cel mai potrivit – care, în ciuda unui trecut deloc comod, discută deschis despre oamenii de cultură care într-un fel sau altul au servit anumite scopuri politice. Credem că dezbaterea pe marginea subiectului “Pușcariu” se poate încheia cel mai bine cu cuvintele acestuia referitoare la raportul dintre omul de știință și politică: “Cercetătorul de știință trebuie să se izoleze de zgomotul lumii și să caute adevărul în afară de orice notă sentimentală sau de oportunitate, studiile sale se vor hrăni din obiectivitate [...] Omul politic stă în vârtejul patimilor omenești, la răspântia intereselor economice și financiare... De aceea sunt rare exemplele de savanți care au dat politicieni buni și și mai rare cazurile când omul de știință, înțrât în arena luptelor politice, să poată rămâne mai departe scrutător senin al adevărului.”⁶⁸

Sextil Pușcariu-der Präsident des Rumänischen Instituts in Berlin: ein tabuisiertes Thema?

Zusammenfassung

Sextil Pușcariu, bekannt als Linguist und Literaturhistoriker, Schriftsteller und Publizist, Rektor der Universität Cluj, hatte zwischen 1940 und 1943 auch die Leitung des Rumänischen Instituts in Berlin inne. In dieser Eigenschaft hat er sich für die Verbreitung der rumänischen Kultur in Deutschland durch Vorträge, Veröffentlichung von Artikeln über Rumänien in der deutschen Fachpresse, Herausgabe literarischer Werke und Inszenierungen rumänischer Theaterstücke auf den deutschen Bühnen eingesetzt. Anders als die rumänischen Schulen in Paris und Rom war das Institut in Berlin bemüht, der ungarischen Propaganda entgegenzuwirken und den Deutschen zu zeigen, dass Rumänien durch die Opfer, die es als Kriegsverbündeter bringt, berechtigt sei, die verlorenen Territorien zurück zu gewinnen. In den Berliner Jahren erwies sich Pușcariu auch als aktives Mitglied der Eisernen Garde. Ein Kriterium, nach dem er sich seine Mitarbeiter aussuchte, war ihre Zugehörigkeit zu der Legionär-Bewegung. Vielmehr scheint er in gefährliche politische Spiele verwickelt zu sein mit der Folge, dass man in Bukarest versucht, ihn zu bewegen, Berlin zu verlassen oder das Institut sogar

⁶⁸ Sextil Pușcariu, *Profesorul și politica*, “Adevărul literar și artistic”, 17 octombrie 2000, reproduc din “Lumea universitară”, 1922.

abzuschaffen, denn ihn aus dem Vertrag zu entlassen, erweist sich als unmöglich. Dieser Lebensabschnitt Pușcariu wird in Rumänien bis heute verschwiegen. Noch vielmehr wurden das Tagebuch und der größte Teil seiner Korrespondenz dieser Zeit verheimlicht oder vernichtet. Der vorliegende Aufsatz macht zu seiner Aufgabe – auf der Basis der untersuchten Akten im Staatsarchiv Bukarest und Jassy, im Archiv des Aussenministeriums Bukarest, im Archiv des Auswärtigen Amtes Berlin sowie im Institut de lingvistică Cluj-, die Tätigkeit des Sprachwissenschaftlers in Berlin mit Güte wie mit Strenge darzustellen, ausgehend davon, dass Pușcariu Berliner Zeit keine unbedeutende Rolle in seinem Leben sowie in der deutsch-rumänischen Kulturbeziehungen spielte.